

УДК 159.99

ЯК ДІТИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ РОЗУМІЮТЬ ДЕНОТАТИВНЕ (РЕФЕРЕНТНЕ) ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Харченко Н.В., к. педагог. н., доцент,
доцент кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
завідувач лабораторії
«Психолінгвістика розвитку»

У статті представлено результати емпіричного вивчення стану розвитку операцій розуміння денотативного (референтного, найближчого) значення слів у дітей старшого дошкільного віку. З'ясовано, що діти по-різному розуміють денотативне значення слів. Це пов'язано з тим, що у них сформовані різний життєвий і мовно-мовленнєвий досвід, різні знання про об'єктивну (навколишню) дійсність. Дитина оволодіває словом у тому значенні, в якому ця мовна одиниця «увійшла» і функціонує в її життєвому й мовно-мовленнєвому досвіді. Описано причини виникнення труднощів, що виникають у дітей під час тлумачення денотативних значень слів.

Ключові слова: денотативне значення слова, розуміння значення слова, діти дошкільного віку.

В статье представлены результаты эмпирического исследования состояния развития операций понимания денотативного (референтного) значения слова у детей старшего дошкольного возраста. Выяснено, что дети по-разному понимают денотативные значения слов. Это связано с тем, что у них сформирован разный жизненный и рече-языковой опыт, разные знания об объективной (окружающей) действительности. Ребёнок овладевает словом в таком значении, в котором это слово «входит» и функционирует в его жизненном опыте. Описаны также причины возникновения трудностей, которые возникают у детей при толковании (расшифровке) денотативных значений слов.

Ключевые слова: денотативное значение слова, понимание значения слова, дети дошкольного возраста.

Kharchenko N.V. HOW CHILDREN OF A PRESCHOOL AGE UNDERSTAND THE DENOTATIVE (REFERENTIAL) MEANING OF THE WORD

The article presents the results of an empirical study of the state of operations development of understanding the denotative (referential, nearest) meaning of the word in children of the senior preschool age. It is found out that children differently understand the denotative meanings of words. This is due to the fact that they have formed different life and speech-language experience, different knowledge about the objective (surrounding) reality. The child takes possession of the word in such a meaning, in which this word "enters" and functions in his life and spoken language experience. The reasons of difficulties occurrence which arise in children at definition of denotative value of words are described also.

Key words: denotative meaning of a word, understanding of the meaning of a word, children of a preschool age.

Постановка проблеми. Слово, як відомо, є найважливішою структурно-семантичною одиницею мови. Воно виконує низку важливих функцій у життєдіяльності дитини. По-перше, номінативну. Слово позначає предмети, якості, дії і відношення. Ця функція у психології визначається як функція «предметної співвіднесеності» [1]. Маючи предметну співвіднесеність, слово набуває форми або іменника, або дієслова, або прикметника. Світ дитини *подвоюється* і включає світ предметів, що безпосередньо сприймаються, і світ образів предметів, якостей і дій, що номінуються словами і раніше не були складовими частинами досвіду суб'єкта [1; 2]. Друга важлива функція слова, яку Л.С. Виготський назвав власне

значенням, – «лексична функція». О.Р. Лурія називає цю функцію «категоріальним» або «поняттєвим» значенням. Слово не тільки номінує предмет; воно входить у певні класи смислових відношень, створює різну кількість необхідних потенційних зв'язків одних слів із іншими, близькими з ним за наочною ситуацією, з попереднім досвідом, забезпечуючи перехід від одиничних слів до їх «синсемантичних» зв'язків. Таким чином, слово стає вузловим цілого «семантичного поля», комплексу асоціативних значень, що мимовільно спливають під час сприймання слова. У психології це психолінгвістичне явище називається «валентністю слів». Саме «валентність» слів є важливим додатковим фактором, що спричиняю різ-

номанітні граматичні зв'язки з іншими словами, забезпечуючи словосполучуваність. Таким чином, сприймання і розуміння слова передбачає не тільки осмислення його предметної співвіднесеності (або «денотативного», «референтного», «найближчого значення» – О.Р. Лурія), а й тієї системи смислових (наочних або опосередкованих) зв'язків, які за нею приховуються. Розуміння слова передбачає й осмислення його як одиниці живого мовлення і водночас пов'язане зі збудженням системи семантико-синтаксичних відношень його з іншими словами [4].

Відомо, що слово є носієм певного значення. О.Р. Лурія тлумачить значення як об'єктивно складену в процесі історії систему зв'язків, які стоять за словом. Значення – це стійка система узагальнень, однакова для всіх людей. Ця система може мати тільки різну глибину, різну ширину охопту позначуваних ним предметів, але обов'язково зберігає незмінне «ядро» – певний набір зв'язків [4, с. 60].

Слово має *смысл*. О.Р. Лурія під *смыслом слова* (на відміну від значення) розуміє *індивідуальне значення слова*, виокремлене з цієї об'єктивної системи зв'язків. Тому якщо «значення» слова є об'єктивним відображенням системи зв'язків і відношень, то «смысл» – це привнесення суб'єктивних аспектів значення відповідно до конкретної ситуації й афективного відношення суб'єкта [4]. Поняття «суб'єктивні аспекти значення» (О.Р. Лурія) співвідноситься з поняттям «особистісний смысл», уведеним у психологічну науку О.М. Леонтьєвим. *Особистісний смысл* учений визначає як мотивоване відношення до значення, як форму включеності значення в структуру свідомості й особистості. Зіставляючи дефініції «значення» і «особистісний смысл», учений зауважив, що значення є відображенням об'єктивної дійсності незалежно від індивідуального особистісного ставлення до неї людини. Ставши фактором індивідуальної свідомості, значення не втрачає свого об'єктивного значення [2].

Відтак, у психологічній науці визначено, що *денотативне (референтне) значення* є *основним елементом мови*, а «смысл» є основною одиницею комунікації.

Л.С. Виготський сформулював положення про те, що значення не залишаються константними і незмінними в процесі розвитку дитини; в *онтогенезі значення слова розвивається* як за своєю будовою, так і за тією системою психологічних процесів, які лежать у його основі. Це основне положення вчений назвав положенням про *смысловий і системний розвиток значення*

слова. *Смысловий розвиток значення слова* Л.С. Виготський схарактеризував як зміну в процесі розвитку дитини віднесеності слова до предмета та системи категорій, у яку включений цей предмет. Під *системним розвитком слова* вчений розумів той факт, що за значенням слова на різних етапах розвитку дитини стоять різні психологічні процеси, і з розвитком значення слова змінюється не тільки його смислове поле, а й вся системна психологічна будова.

Таким чином, «з розвитком дитини відбувається диференціація словесного значення і предмета, значення і звукової форми слова. Ця диференціація відбувається в онтогенезі з розвитком узагальнень, і в кінці розвитку, там, де ми зустрічаємося вже зі справжніми поняттями, виникають всі ті складні відношення між планами мовлення» [1, с. 402–403] (під «планами мовлення» учений має на увазі семічну (смыслову) і фазичну (зовнішню) сторони дитячого мовлення – Н. Х.). Отже, Л.С. Виготський пов'язував розвиток значення слова з розвитком свідомості дитини. Слово, на думку психолога, є засобом відображення зовнішнього світу в його зв'язках і відношеннях. Зміна значення слова з розвитком дитини призводить до зміни у відображенні тих зв'язків і відношень, які через слово визначають будову її свідомості.

О.Р. Лурія, продовживши дослідження Л.С. Виготського з проблеми розвитку значення слова в онтогенезі, зробив такі висновки [4]:

- у дитини в 3–4 роки вже достатньо міцно складається предметна співвіднесеність слова, яка постійно розвивається, зазнаючи в процесі онтогенезу суттєвих змін;
- спочатку в предметну співвіднесеність слова вплетені позамовні симпрактичні фактори, тобто дитина розуміє слова залежно від цілого комплексу побічних, ситуаційних факторів. Пізніше ці фактори перестають відігравати свою впливову роль. Відбувається поступова емансипація від безпосередньої симпрактичної ситуації. Але навіть тоді, коли слово, здавалося б, набуло вже чіткої предметної співвіднесеності, воно ще довгий час зберігає тісний зв'язок із практичними діями і продовжує номінувати ще не предмет, а певну ознаку предмета;
- розвиток узагальнювальної й аналізуючої функції слова відбувається після того, як слово набуло чіткої й стійкої предметної співвіднесеності;
- за кожним словом обов'язково стоїть система семантичних смислових зв'язків – звукових, ситуаційних і понятійних;
- за значенням слова на кожному етапі лежать різноманітні психологічні процеси.

У молодших дітей провідну роль відіграють афекти, відчуття чогось приємного. У дітей старшого дошкільного віку провідну роль відіграють наочний досвід (образи і ситуації), пам'ять, за допомогою якої відтворюються певні ситуації.

Вищеозначені положення було враховано під час проведення експерименту з вивчення стану розвитку операцій розуміння денотативного (референтного) значення слів у дітей старшого дошкільного віку.

Постановка завдання. Мета статті полягає в представленні результатів діагностики стану розвитку операцій розуміння денотативного (референтного) значення слів у дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мета діагностувального етапу емпіричного дослідження полягала у вивченні стану розвитку операцій розуміння денотативного значення у дітей старшого дошкільного віку. Для досягнення мети було використано методику «Тлумачення значення слова» (Л.С. Виготський, О.Р. Лурія). Процедура впровадження методики полягала в тому, що діти слухали слова і пояснювали, як вони їх розуміють. Експеримент проводився індивідуально з кожною дитиною у формі гри, під час якої ставили запитання на зразок: «Як ти розумієш слово...?», «Як ти думаєш, що означає слово...?». В експерименті використовували слова-стимули з прямим значенням, що номінують: 1) назви предметів, 2) дії, 3) ознаки предметів, 4) ознаки характеру людини, 5) особистісні якості, 6) абстрактні поняття.

Гра «Пояснимо Незнайкові, що означає слово»

Мета: дослідити стан розвитку операцій розуміння денотативного значення слів.

Психолог: Сьогодні до нас у гості прийшов Незнайко. Але він дуже сумний. А зна-

еш, чому? Тому що, коли він спілкується зі своїми друзями, то не розуміє багатьох слів, які чує. А коли він не розуміє слів, тоді він не може зрозуміти, про що цікаве розповідають його товариші. Тому Незнайкові важко спілкуватися з друзями. Допоможеш Незнайкові? Поясни, як ти розумієш слово (...)?

В експерименті брали участь 378 дітей старшого дошкільного віку. Використання методики «Тлумачення значення слова» дало змогу отримати такі дані: у переважної кількості дітей недостатньо розвинені операції розуміння денотативного значення слів (див. табл. 1).

Експериментально було встановлено, якими способами старші дошкільники пояснюють значення тих чи тих слів залежно від частини мови слова-стимулу.

Отже, згідно з умовою завдання № 1, дітям необхідно було пояснити значення слів, що номінують назви предметів (іменники). Стимульні слова: м'яч, парасолька, олівець, лопата, годинник, собака, ножиці.

Експериментально було встановлено, що у 86,5% дітей (n=327) нерозвинені операції розуміння денотативного значення слів, що номінують назви предметів (іменники); 13,5% дітей (n=51) відмовилися виконувати завдання.

Про нерозвиненість операцій розуміння денотативного значення слів, що номінують назви предметів, свідчили такі пояснення, в яких лексичне значення слова-стимулу було «звужене». Дошкільники розкривали значення слів такими помилковими способами:

А) пояснювали через функціональне призначення слова-стимулу. Наприклад: «М'яч» – «Щоб ним гратися у футбол» (Діма Р.); «Лінійка» – «Щоб щось поміряти» (Андрій Н.); «Ножиці» – «Щоб різати» (Антон Р.),

Таблиця 1

Стан розвитку операцій розуміння денотативного значення слів у дітей старшого дошкільного віку

	Розуміють правильно		Розуміють частково		Не розуміють		Відмова від виконання завдання	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Слова, що номінують назви предметів (іменники)	–	–	–	–	327	86,5	51	13,5
Слова, що номінують ознаки характеру людини (іменники)	17	4,5	–	–	323	85,4	38	10,1
Слова, що номінують особистісні риси (прикметники)	315	83,4	50	13,2	8	2,1	5	1,3
Слова, що номінують дії (дієслова)	–	–	–	–	347	91,8	31	8,2
Узагальнювальні слова	–	–	–	–	357	94,4	21	5,6
Абстрактні слова (іменники)	–	–	25	6,6	208	55	145	38,4

«Ножницями ріжуть щось» (Валя К.); «Олівець» – «Щоб малювати» (Іра К.); «Лопата» – «Щоб копати» (Саша Ц.); «Годинник» – «Щоб впізнавати час» (Мирослава Ю.).

Б) тлумачили значення слова через асоціювання з життєвою ситуацією. Наприклад: «М'яч» – «Ним ми граємося на вулиці, коли гуляємо» (Костя Л.); «Ідеш гуляти в м'яча» (Руслан Л.); «Ножиці» – «Ми ними на заняттях вирізаємо фігурки» (Рома Н.); «Парасолька» – «Я її беру, коли дощ на вулиці» (Віка П.); «Собака» – «Вона може вкисити за палець» (Настя П.); «Їсть кісточку» (Антон П.); «Вона охороняє наш двір, щоб ніхто не зайшов» (Міша Л.); «Годинник» – «Мама дивиться скільки часів на ньому» (Аліна Д.); «Щоб дивитися скільки годин, як кудись ідеш» (Даня Р.); «Щоб вставати вранці в садік і не проспати» (Костя Б.).

В) розкривали значення слова через виокремлення конкретної ознаки предмета. Наприклад: «Годинник» – «Він цоккає» (Ярослава М.); «Він може дзвеніти» (Катя В.); «М'яч» – «Він пригає» (Антон П.); «Лопата» – «Вона із заліза» (Віталік Ф.).

Згідно з умовою завдання № 2, дошкільникам необхідно було пояснити значення слів-іменників, що номінують ознаку характеру людини. Слова-стимули: ледар, хвастун, боягуз, брехун, базіка, вередун.

Аналіз пояснень дітей засвідчив такі дані: 4,5% дітей (n=17) володіють операціями розуміння денотативного значення слів-іменників, що номінують ознаку характеру людини; у 85,4% (n=323) нерозвинені відповідні операції; 10,1% дітей (n=38) відмовилися виконувати завдання, вони мовчали.

Про те, що в дітей розвинені операції розуміння референтного значення слів-іменників, що номінують ознаку характеру людини, свідчили пояснення, в яких вони розкривали словникове значення прослуханого слова. Наприклад: «Ледар» – «Він нічого не робить» (Катя Б.); «Це він ліниться і нічого не робить» (Женя П.); «Його не заставиш нічого зробити, бо він ліниться» (Еміль С.); «Боягуз» – «Це той, хто дуже боїться всього» (Оксана Ж.); «Базіка» – «Той, хто любить багато говорити» (Настя Д.); «Багато розмовляє» (Еміль С.).

Про нерозвиненість операцій розуміння референтного значення слів, що номінують ознаку характеру людини, засвідчували тлумачення, в яких діти замість того, щоб розкривати словникове значення слова-стимулу, відповідали так:

А) пояснювали значення прослуханої мовної одиниці через повторення слова-стимулу, але в дієслівній формі (тобто через виокремлення ознаки дії). Наприклад: «Брехун» – «Бреше» (Антон П.);

«Базіка» – «Базікає» (Женя П.); «Боягуз» – «Боїться» (Міша В.); «Вередун» – «Вередує» (Роман Н.);

Б) тлумачили значення слів-стимулів через асоціювання з конкретною ситуацією. Наприклад: «Боягуз» – «Це Толік боявся собаки, коли ми з ним ішли в садік» (Віталік К.); «Брехун» – «Щось зробив, а бреше на другого хлопчика» (Даня Р.); «Віталік на брехав, що дасть машинку погратися і не дав» (Антон П.); «Хвастун» – «Оля хвасталася, що в неї красиве плаття, і сумочка ще є ... вона показувала» (Віка І.).

Згідно з умовою завдання № 3, дітям необхідно було пояснити значення слів-прикметників, що номінують особистісні риси. Слова-стимули: лінивий, чесний, розумний, добрий, жадібний, товариський, беззахисний, сміливий, ввічливий.

Експериментально було виявлено такі дані: у 83,4% дітей (n=315) розвинені операції розуміння значення слів-прикметників, що номінують особистісні риси; у 13,2% дітей (n=50) частково розвинені операції розуміння слів-прикметників; у 2,1% дітей (n=8) нерозвинені операції розуміння слів-прикметників, що номінують особистісні риси; 1,2% дітей (n=5) відмовилися виконувати завдання, вони мовчали і не пояснювали значення сприйнятих слів-стимулів.

Про розвиненість операцій розуміння денотативного значення слів, що номінують особистісні риси, свідчили такі пояснення, в яких було виокремлено і висловлено основну диференціальну ознаку прослуханого слова-стимулу. Наприклад: «Лінивий» – «Нічого не робить» (Антон П.); «Не допомагає і нічого не хоче робить» (Оксана Ж.); «Чесний» – «Завжди говорить правду» (Віка П.); «Не бреше, а говорить правду» (Віка Х.); «Не обманює» (Олег К.); «Розумний» – «Все знає на світі» (Катя Б.); «Лінивий» – «Нічого не хоче робити» (Саша Ш.).

Про часткове розуміння референтного значення слів-іменників, що номінують особистісні риси, свідчили такі пояснення, в яких діти:

А) тлумачили значення лексичної одиниці через уведення слова-стимулу в конкретну життєву ситуацію. Наприклад: «Добрий» – «Дарує квіточки» (Віка І.); «Допомагає бабусці підмітати» (Даня Р.); «Жадібний» – «Не дає потримати іграшку» (Женя С.); «Розумний» – «Придумує ігри» (Саша С.); «Товариський» – «Це коли ти ходиш у похід з своїми друзями» (Катя Б.); «Лінивий» – «Лівою рукою їсть» (Настя Д.).

Про нерозвиненість у дошкільників операцій розуміння референтного значення слів, що номінують особистісні риси, свідчили такі пояснення, в яких дошкільники

розкривали значення прослуханих мовних одиниць так:

А) пояснювали через тавтологію (повторення) слова-стимулу в зміненій формі. Наприклад: «Добрий» – «Добра людина»; «Чесний» – «Чесна людина» (Віка І.).

Б) пояснювали значення слова-стимулу через значення іншого слова, здійснюючи підміну понять. Наприклад: «Добрий» – «Дуже веселий» (Антон П.); «Скромний» – «Хто дуже бистрий» (Антон П.); «Чесний» – «Ділиться» (Світлана Д.), «Все дає» (Настя Д.), «Не жадний» (Зіна К.), «Добрий» (Катя Б.); «Розумний» – «Він слухається» (Еміль С.); «Товариський» – «Все продає» (Діана Ч.).

В) пояснювали значення слова через асоціативний (синтагматичний) зв'язок. Наприклад: «Беззахисний» – «Собака» (Андрій А.); «Сміливий» – «Кіт» (Антон П.); «Ввічливий» – «Дедушка» (Зіна К.).

Слова «ввічливий», «скромний» викликали у дітей найбільші труднощі. Діти не розуміли їх значення взагалі.

Згідно з умовою завдання № 4, дітям необхідно було тлумачити значення слів, що позначають дії (розуміння дієслів). Слова-стимули: іти, їхати, бігти, доглядати, стояти, будувати, малювати.

Аналіз зафіксованих тлумачень дітей дав можливість встановити такі дані: у 91,8% дітей (n=347) нерозвинені операції розуміння значення слів, що номінують дії; 8,2% дітей (n=31) відмовилися від виконання завдання.

Діти, у яких нерозвинені операції розуміння денотативного значення дієслів, давали помилкові тлумачення, в яких вони:

А) пояснювали значення дієслів через включення їх у конкретну ситуацію. Наприклад: «Іти» – «Піти на роботу» (Женя С.), «Їхати» – «Поїхати на дачу» (Антон П.), «Їдеш на велосипеді на базар» (Саша В.); «Бігти» – «Гратися в доганялки» (Катя Б.); «Доглядати» – «Коли мама доглядає за дитиною» (Аліна Д.); «Стояти» – «Коли стояти в черзі у магазині» (Антон П.).

Б) розкривали значення прослуханих мовних одиниць (дієслів) через іменники, що номінують назви предметів. Наприклад: «Будувати» – «Будинок» (Віталік Ф.); «Малювати» – «Малюнок» (Антон П.); «Їхати» – «Автобус» (Саша В.).

В) тлумачили значення дієслів через утворення прикметникового словосполучення з відношенням місця. Наприклад: «Їхати» – «Їхати на машині» (Настя В.), «Їхати на автобусі» (Віка П.), «Їхати в якусь країну» (Катя В.); «Іти» – «Іти по дорозі» (Женя С.); «Бігти» – «Бігти по стежці» (Антон П.); «Стояти» – «Стояти в кутку» (Ярослава В.).

Г) пояснювали значення дієслів через утворення іншої форми сприйнятого слова-стимулу. Наприклад: «Іти» – «Їдеш» (Міша В.); «Їхати» – «Їдеш» (Артем Н.); «Стояти» – «Стоїш» (Рома Н.).

Умовою завдання № 5 було пояснення значення узагальнювальних слів. Стимульні слова: звірі, птахи, одяг, іграшки, електротехніка, овочі, посуд.

Аналіз виконання дітьми завдання засвідчив такі дані: у 94,4% дітей (n=357) нерозвинені операції розуміння денотативного значення узагальнювальних слів; 5,6% дітей (n=21) відмовилися пояснювати.

Діти, у яких нерозвинені операції розуміння денотативного значення узагальнювальних слів, не могли дати словникове визначення сприйнятих на слух слів-стимулів. Вони припускалися помилок у тлумаченні мовних одиниць, використовуючи такі способи:

А) пояснювали значення слова через виокремлення дії денотату. Наприклад: «Звірі» – «Вони бігають на волі» (Оксана Ж.); «Птахи» – «Вони літають» (Оксана Ж.), «Ті, хто літає на волі» (Саша С.), «Просто літають і їдять хліб» (Мілана Р.); «Одяг» – «Можна одягати» (Настя К.).

Б) тлумачили значення слів через виокремлення функції денотату. Наприклад: «Іграшки» – «Ними можна гратися» (Яна В.), «Це те, щоб не скучно було» (Мілана Р.); «Електротехніка» – «Щоб робило світло» (Антон П.), «Світло проводить» (Катя Б.), «Щоб варити кофе» (Ярослава В.); «Одяг» – «Тепло і затишно в ньому» (Настя К.).

В) тлумачили значення слова через опис місця знаходження сприйнятого денотату. Наприклад: «Птахи» – «Хто в шпаківнях живуть» (Саша Ш.), «Звірі» – «В зоопарку» (Ярослава Р.), «Одяг» – «У шафчику висить» (Антон П.).

В) перераховували окремі слова (або називали слово), що входять у семантичне поле слова-стимулу. Наприклад: «Овочі» – «Помідори, огірки, цибуля» (Антон П.); «Одяг» – «Плаття, кофта» (Яна К.); «Звірі» – «Кабани, леви» (Женя П.), «Ведмідь, заєць, лисиця, їжак» (Еміль С.); «Посуд» – «Чашка і тарілка» (Віра Ш.), «Миска» (Еміль С.); «Птахи» – «Ворона, горобчик, соловей» (Віталій К.), «Горобчики» (Оксана Ж.); «Електротехніка» – «Чайник» (Яна К.).

Г) пояснювали значення слів через виокремлення зовнішньої ознаки денотату. Наприклад: «Одяг» – «Теплий» (Оксана Ж.), «Щось одягаєш нарядне» (Мілана Р.); «Електротехніка» – «Те, що треба включити в розетку» (Саша С.).

Таблиця 2

**Стан розвитку операцій розуміння денотативного значення слів
у дітей старшого дошкільного віку**

	Високий	Достатній	Середній	Низький
n=378	–	70	207	101
%	–	18,5	54,8	26,7

Д) пояснювали значення слова через узагальнене уявлення (не виокремлювали диференціальних ознак). Наприклад: «Звірі» – «Це такі тварини» (Саша С.).

Е) перераховували слова, що не входять у семантичне поле слова-стимулу. Наприклад: «Звірі» – «Корова, собака» (Оксана Ж.), «Собака, коняка» (Віра Ш.); «Овочі» – «Яблука, груша» (Віталій К.).

Умовою завдання № 6 було тлумачення значення абстрактних слів. Стимульні слова: радість, краса, дружба, добро, свято.

Завдання на тлумачення значення абстрактних слів засвідчило такі дані: у 55% дітей (n=208) нерозвинені операції розуміння абстрактних слів; у 6,6% дітей (n=25) частково розвинені операції розуміння значення абстрактних слів; 38,4% дошкільників (n=145) відмовилися виконувати завдання, вони або мовчали, або обмежувалися відповідями на зразок «не знаю».

Про те, що в дітей частково розвинені операції розуміння денотативного значення абстрактних слів, свідчили тлумачення, в яких вони розкривали значення окремих абстрактних слів такими способами:

А) через синонімічну заміну. Наприклад: «Радість» – «Коли людина весела» (Даня Л.), «Коли хтось веселиться» (Оксана Б.); «Краса» – «Це коли людина гарна, у неї гарний одяг із прикрасами і обличчя таке ... симпатичне» (Дарина К.).

Б) пояснювали слово-стимул через використання антонімії. Наприклад: «Радість» – «Людина ніколи не сумна» (Катя Б.), «Це коли ти радієш, і тобі зовсім не грусно» (Костя Б.); «Дружба» – «Це коли не сваришся ні з ким, не кричиш на свого друга і жалієш його як він плаче» (Саша Ш.), «Це коли ми не сваримося друг з другом, ділимося» (Андрій А.).

Про те, що в дітей нерозвинені операції розуміння значення абстрактних слів, засвідчували помилкові відповіді, коли дошкільники:

А) повторювали слово-стимул у змінній формі. Наприклад: «Радість» – «Це коли радуватися» (Катя Б.), «Це коли радий» (Артем В.), «Радується» (Віталік К.), «Це коли ти радієш» (Костя Б.); «Краса» – «Це коли красиво» (Аня П.), «Це бути красивим» (Віка І.); «Добро» – «Це добрий» (Антон П.),

«Це добре» (Еміль С.); «Дружба» – «Дружить» (Дарина К.), «Це друже» (Міша Г.);

Б) перераховували слова, які входять у семантичне поле слів-стимулів. Наприклад: «Свято» – «Новий рік, Масляна, День народження» (Ілля Т.), «День народження, Новий рік» (Дарина К.);

В) пояснювали через асоціативний зв'язок слова-стимулу з почуттями і станами дітей. Наприклад: «Свято» – «Це коли дуже радісно» (Марина Л.), «Це коли всі веселяться на святі» (Мілана М.); «Радість» – «Коли себе добре почуваєш» (Міша Г.);

Г) вводили слово-стимул у життєву ситуацію (власний досвід). Наприклад: «Свято» – «Це коли мої подружки і сестричка подарили мені подарок, як у мене було День народження» (Дарина К.), «Це як я був на святі з мамою і папою, як гірлянди на ялинці запалювали» (Костя Б.);

Д) пов'язували слово-стимул з матеріальними благами. Наприклад: «Радість» – «Це коли тобі подарили щось... там іграшку» (Ілля Т.), «Це коли брильянти і браслети, коли їх одягаєш» (Мілана М.).

Діагностика стану розвитку в дітей операцій розуміння денотативного (референтного) значення слів виявила різнорівневий стан їх розвитку, який умовно зафіксований у вигляді 4 рівнів (див. табл. 2).

До достатнього рівня було віднесено 18,5% дітей (n=70), у яких частково розвинені операції розуміння денотативного значення слів; вони відтворювали одну-дві функції (ознаку і дію) названого предмета чи явища або вводили даний предмет чи явище в певну конкретну ситуацію, визначали слова за допомогою родового поняття. До середнього рівня було віднесено 54,8% дітей (n=207), які намагалися розкрити значення слова за однією характерною ознакою чи функцією предмета чи явища реальної дійсності і не вводили слово в систему відомих категорій і понять. До низького рівня було віднесено 26,7% дітей (n=101), у яких нерозвинені операції розуміння денотативного значення слів; вони або орієнтувалися тільки на випадкові суб'єктивні ознаки предмета, або замість тлумачення значення слова розповідали про щось конкретне, або повторювали слово, або взагалі не давали ніякої відповіді.

До високого рівня не було віднесено дітей, у яких були б розвинуті операції розуміння денотативного значення слів; які були б здатні виокремлювати комплекс ознак у предметі, узагальнювати їх і вводити у систему відомих категорій і понять – давали б словникове визначення слову.

Висновки з проведеного дослідження. Здійснене емпіричне дослідження дало змогу констатувати, що у переважній кількості дітей старшого дошкільного віку частково розвинені операції розуміння денотативного (референтного) значення слів, що ми пов'язуємо з такими причинами: нерозвиненість у дітей операції виокремлення диференціальних ознак, на основі яких встановлюється значення слова; нерозвиненість мисленнєвих операцій аналізу, абстрагування й узагальнення; низький стан розвиненості системи вербально-логічних зв'язків, які «стоять» за словом; нерозвиненість семантичних полів лексичної системи індивідуальної мови дитини; незрілість синтагматичного й парадигматичного апаратів мовлення, які беруть участь у тлумаченні значення слова; нерозвиненість аудіювальної операції гальмування позамовних факторів, які впливають на розуміння значення

слова; обмежений сенсорно-перцептивний і мовно-мовленнєвий досвід дитини.

З'ясовано, що діти старшого дошкільного віку по-різному розуміють і витлумачують денотативне значення слів. Неоднакове розуміння дошкільниками одних і тих же мовних одиниць пояснюємо тим, що у них сформовано різний життєвий досвід, різні знання про об'єктивну (навколишню) дійсність. Тобто дитина оволодіває словом у тому значенні, в якому це слово «входить» і функціонує в її життєвому та мовно-мовленнєвому досвіді. Відтак, з опорою на попередній життєвий і мовно-мовленнєвий досвід, вона витлумачує денотативне значення слова.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва: АСТ Астрель, 2011. 637 с.
2. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. Москва: Изд-во МГУ, 1974.
3. Леонтьев А.Н. Психолингвистические проблемы семантики. Москва: Наука, 1983.
4. Лурия А.Р. Язык и сознание / под ред. Е.Д. Хомской. Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1998. 416 с.

УДК 373.5.064.3:159.9.072.43

ДИНАМІКА ВЗАЄМОДІЇ В УЧНІВСЬКИХ ГРУПАХ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Хоменко Є.Г., аспірант кафедри психології

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті здійснено послідовне теоретичне й практичне вивчення складного процесу взаємодії учнів середньої школи. Також представлені результати емпіричного дослідження взаємодії протягом трирічного періоду часу методом соціометрії. Подано інтерпретацію дослідження та розглянуто кількісні характеристики взаємодії за певними критеріями. Детально проаналізовані особливості змін у взаємодії учнів протягом трьох років.

Ключові слова: *взаємодія, міжособистісна взаємодія, соціальна взаємодія, підлітковий вік, соціометрія.*

В статье представлено теоретическое и практическое исследование процесса взаимодействия между учениками средней школы. Также представлены результаты эмпирического исследования взаимодействия на протяжении трехлетнего периода времени с помощью метода социометрии. Подана интерпретация исследования, а также рассмотрены количественные характеристики взаимодействия по определенным критериям. Детально проанализированы особенности изменений во взаимодействии учеников средней школы на протяжении данного периода.

Ключевые слова: *взаимодействие, межличностное взаимодействие, социальное взаимодействие, подростковый возраст, социометрия.*

Khomenko Ye.H. DYNAMICS OF INTERACTION IN THE SECONDARY SCHOOL STUDENT GROUPS

This article presents a theoretical and practical study of the process of interaction between high school students. In addition, the results of an empirical study of the interaction over a three-year period using the sociometry method are presented. The interpretation of the study is given, and the quantitative characteristics of